

יחסו של ר' יוסף חיים לרש"ש

פרופ' משה חלמיש

המעייין בכתביו של ר' יוסף חיים (תקצ"ה-תרס"ט), פוסק ומקובל ידוע מבגדאד, ייווכח בזיקתו העמוקה לקבלה, במיוחד לקבלת האר"י. עיון נוסף מגלה שר' יוסף חיים [מכאן ואילך: רי"ח] נוטה במיוחד לקבל את מרותו של הרש"ש, הלוא הוא ר' שלום שרעבי. כידוע, ר' שלום שרעבי הוא מילידי תימן, שעלה לירושלים¹ וזכה בה לכבוד רב. ואולי משום המעמד המיוחד שזכה לו בקרב קהל עדת המקובלים, הרי ר' יוסף חיים המשיך מסורת זו. על כל פנים, קשר זה מתקיים באופן כללי גם אל מדרש המקובלים בירושלים, "בית אל", שפעמים רבות בכתביו הוא מציין מפורשות² שביקש לדעת את מנהגם בעניין פלוני או אלמוני. גם זאת, כנראה מתוך תקווה שמנהגם משקף, גם אם לא באופן מוחלט, את דעת רש"ש. נראה עתה ביתר פירוט את יחסו לרש"ש כפי שהוא משתקף בספרו "בן איש חי".

בראש ובראשונה נצטט משפט, אמנם לא מתוך ספר "בן איש חי", אלא מספרו האחר, אבל הוא מצביע בבירור על יחסו לרש"ש, שהוא שקול למעמד האר"י. וזה לשונו:

צריך שיהיה הדבר ברור בידינו שיצא מפי המלך או מדברי רבינו האר"י ז"ל או מן רבינו הרש"ש ז"ל.³

דברים אלה ברור מיללו בהשוותו בין שני האישים. גם בנושא הנחת תפילין אחר מוסף בראש חודש, שמשעה שנאמרה תפילת מוסף נתקדש היום כמו ביום חול המועד, ואין מניחים בהם תפילין, הוא פועל בעקבות הרש"ש, בספרו "נהר שלום"; ואילו על החיד"א, שנהג אחרת, הוא כותב שלא ראה את דברי הרש"ש, אף על פי שכידוע, היה רבו. וזה לשונו:

אחר שהתפלל מוסף [בראש חודש] - לא יחזור להניח תפילין בו ביום כדי ללמוד תורה בתפילין, מפני כי הרשימו נשאר כל היום. אך במנחה יניח תפילין. כן כתב

- 1 ולא אתייחס כאן למכלול הסיפורים והאגדות על נסיבות עלייתו לירושלים וכל שאירע בה.
- 2 אחד המקורות החשובים שלו היה המקובל ר' אליהו מאני, שעמו עמד בקשרי מכתבים. למשל, שנה א, כי תשא, סוף סימן ו.
- 3 שו"ת רב פעלים, חלק ג, סוף סימן לה, כג ע"ב.

רבינו הרש"ש ז"ל בנה"ש [=בנהר שלום]. והגם דרבינו חיד"א ז"ל כתב להניח תפילין אחר מוסף, לא ראה דברי רבינו הרש"ש ז"ל.⁴

כמו כן, הוא מושפע מן הרש"ש, הגם שאין הדברים כתובים, אבל נמסרו מפי מקובל:

סדר התשליך עושין אפילו חל רה"ש בשבת. וכן נמצא כתוב בכתבת יד הרב מוהר"י ענתבי ז"ל בשם רבינו הרש"ש ז"ל.⁵

כאמור, בן איש חי נוהג הרבה על פי הרש"ש, אם כי בעיקר כשמקורו באר"י, כגון:

כן הוא הסדר המפורש בסידור רבינו הרש"ש ז"ל, דבעי לשפוך ג"פ בזא"ז [=שלוש פעמים בזה אחר זה] וגם לשפוף ג"פ. ואע"ג דמדברי רבינו האר"י ז"ל בשער המצות משמע לשפוף ב"פ ולשפוף פעם אחת, ודאי דבר זה נתברר לרבינו הרש"ש ז"ל מדברי רבינו האר"י ז"ל במקום אחר, כי נאמן רבינו הרש"ש ז"ל שלא יחדש דבר מדעתו, אם לא מצא לו גילוי והכריח בדברי רבינו האר"י ז"ל. לכן אין לזוז מדבריו, ובפרט כי דבר זה אין נזק יוצא מן התוספת. ושמעתי שכך הוא מנהג קהל חסידים בבית אל לשפוף ג"פ בזא"ז ולשפוף ג"פ בזא"ז.⁶

ובכן, "נאמן רבינו הרש"ש" לקבוע מהי עמדת האר"י. רי"ח קבע אפוא כלל חשוב, והוא חוזר עליו גם במקומות אחרים, כגון:

נאמן רבינו הרש"ש בזה, שכל דבריו היה מוציא אותם ומולידם מדברי רבינו האר"י ז"ל בעצמו.⁷

לאמור, רש"ש הוא האדם המוסמך לקבוע את הוראות האר"י. דבר זה בולט אפילו כאשר ר' חיים ויטאל, תלמידו המובהק של האר"י, הציג עמדה שונה ב"שער המצות", וחייב ליטול רק שתי פעמים. אולם מה שאירע כאן היה, שרי"ח מצא שמקור אחד סותר מקור שני בכתבי האר"י, אבל מאחר שהרש"ש כתב מה שכתב, הרי "לא יחדש האר"י", ולכן הכריעה דעת רש"ש את הכף. כך נהג גם בעניין המסורות ביחס לפיוט של האר"י, "אתקינו סעודתא".⁸

רי"ח גם מוכן לצמצם את הוראת הזוהר האוסרת להתוודות בראש השנה, משום שעל פי הרש"ש, אמנם האדם רשאי, ואף רצוי, להתוודות על חטאיו בראש השנה, אבל לא יעשה כן אלא בלחש.⁹ דברים אלה מופיעים בסידור הרש"ש, שבן איש חי מסתמך

4 שנה ב, ויקרא, סימן יח.
5 שנה א, נצבים, סימן יב.
6 שנה א, שמיני, סימן ד.
7 שנה ב, וירא, סימן יג.
8 שנה א, בראשית, סימן ל.
9 שנה א, נצבים, סימן יג.

עליו לעתים.¹⁰ אך לא תמיד הוא מציין במפורש שהוא סומך על סידור הרש"ש, כגון: "יזהר לומר בתוך הסעודה פטום הקטורת ופרק איזהו מקומן",¹¹ שהוא כן בסידור הרש"ש. כמו כן, יש מנהג בירושלים לומר בליל שבת "ברכת מעין שבע" בכל מקום שיש מניין, אף אם אין ספר תורה:

זה המנהג נתפשט מזמן רבינו הרש"ש ז"ל, וכמ"ש בספר פרי האדמה. וכן הנהגתי פה עירנו יע"א [=יכוננה עליון, אמן] בעזה"י [=בעזר השם יתברך].¹²

השפעת הרש"ש מגעת אפוא הלכה למעשה גם אל הציבור הרחב, לבד מחוגי המקובלים, שעה שהרי"ח כופה מנהג זה על בני עירו הגדולה.

עדות זו מצטרפת לעובדה הידועה ממקורות אחרים על מעמד הרש"ש, ויורשה לי להביא דוגמה מדברי חכם באיזמיר, משום שיש בה ללמד הרבה מאוד. וזה לשונו:¹³

ולמעשה גם לענין פסק ההלכה יש לנו על מי להשען, הוא האחד המיוחד מגדולי הפוסקים שבדורות האחרונים, הגאון כמוהר"ר חיים פאלאג'י ז"ל, שהסכים בנגלה ובנסתר לפסקו של מרן הרש"ש ז"ל, וכמו שכתב והעיד בכמה מספריו, והנהיג כן בבית מדרשו, והורה לכמה וכמה בתי כנסת ובתי מדרש שבעירו שישנו מנהגם, לעשות מעשה ולברך כדעת מרן הרש"ש ז"ל. והגם שדברי מרן הרש"ש ז"ל אינם צריכים שום חיזוק, דקביעי וקיימי בזכות עצמם, וכל המהרהר אחריו כמהרהר אחרי השכינה, מכל מקום, מאחר שמשך הדורות קמו עליו איזה עוררים וכנ"ל, והוחלף המנהג בבית אל לתקופה קצרה, לכן טוב שמצאנו אילן גדול להשען עליו בביטול כל טענות המערערים, ולהצדק פסקו של הצדיק דמעיקרא הוא מרן הרש"ש ז"ל.

דברי ר' חיים פאלאג'י חדים כתער:

דברי מרן הרש"ש ז"ל אינם צריכים שום חיזוק, דקביעי וקיימי בזכות עצמם.

אין ספק שמצודתו של הרש"ש פרוסה היתה על פני קהילות רבות,¹⁴ ושזכה בהן למעמד מכובד למדי.

10 למשל: שנה ב, וירא, סימן יד; שנה ב, ויקרא, סימן יד.

11 שנה א, בהר, סימן א.

12 שנה ב, וירא, סימן י.

13 ראה מאמרו של הרב י"מ הלל, מקבציאל יג (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' צו.

14 למשל על מעמדו בצפון אפריקה, ראה מ' חלמיש, הקבלה בצפון אפריקה, תל-אביב תשס"א, עמ' 228, מפתח, ערך רש"ש.